

שניה — פותחים בברכת הארץ, וכוללים את "בונה ירושלים" בברכת הארץ, כי ברכת הארץ ובנין ירושלים דומות, ואין אומרים ברכת הטוב והמטיב כלל⁽¹⁹⁾.

במה דברים אמורים, בעושיין בשכרן, אבל אם עושיין מלאכתן בעד סעודתן, או שהיה בעל הבית מוסב עמהן ומסתמא מוחל להם — **מברכין את כל ארבע הברכות, בתקונה** של ברכת המזון.

שנינו במשנה: **חתן פטור מקריאת שמע**.

תנו רבנן: "בשבתך בביתך" — פרט לעוסק במצוה, "ובלכתך בדרך" — פרט לחתן. מכאן אמרו חכמים: הכונס את הבתולה לחופה, פטור מקריאת שמע, והכונס את האלמנה חייב בקריאת שמע.

ומבאר הגמרא: **מאי משמע? כיצד נלמד דבר זה ממשמעות הפסוק — אמר רב פפא: "בלכתך בדרך"**⁽²⁰⁾ משמעותו שמצוות קריאת שמע חלה רק כשהוא במצב **פי [כמו]**

"דרך", והיינו מה הליכה בדרך היא רשות, שהולך למסחרו וכדומה, **אף הכא נמי חיוב קריאת שמע חל רק כשהוא עסוק בדבר הרשות**, אבל כשהולך לדבר מצוה פטור.

ומקשה הגמרא: **וכי מי לא עסקינן בפסוק זה גם באופן דקאזיל לדבר מצוה, ואפילו הכי אמר רחמנא ליקרי קריאת שמע, ובהכרח שהעוסק במצוה אינו נפטר מקריאת שמע.**

ומתרצת הגמרא: **אם כן, שהפסוק עוסק גם בהליכה לדבר מצוה — לימא קרא "בלכת". מאי "בלכתך?" שמע מינה: רק בלכת בדרך הוא דמחייבת להפסיק ולקרא קריאת שמע — הא בלכת המצוה פטירת.**

ועדיין מקשה הגמרא: **אי הכי, שחתן פטור ב-טז מקריאת שמע משום "עוסק במצוה" ולא משום טרדה, מאי איריא ששנינו "הכונס את הבתולה" פטור, והרי אפילו הכונס את האלמנה נמי עושה מצוה בנישואיו, ומדוע אינו פטור מקריאת שמע?**

19. **הב"י [קצא]** הקשה למה עקרוה לגמרי, והרי יכולין לאמרה כשעוסקין במלאכתן. והעלה מכך כמבואר בירושלמי שאסור לברך בשעת עשיית מלאכה.

ותוס' [ד"ה וחותרם] כתבו שאע"פ ששתי ברכות אחרונות מדאורייתא, יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, ומשמע מדבריהם שבברה"מ יש שלש ברכות נפרדות מהתורה. והמג"א [סק"א] כתב שלדעת רש"י שלשת ענייני הברכות הן מדאורייתא, אך יכול להזכיר שלשת העניינים בברכה אחת, ורק רבנן תקנו שיחתום על כל אחת בנפרד, ולדרכו אין כאן כלל עקירת דבר מהתורה.

והב"י [שם] כתב שלדעת הרמב"ם אין מנין

הברכות מדאורייתא, והסיק שרק חיוב ברכת הזן הוא מהתורה, ואילו המקור לשאר הברכות הוא אסמכתא בעלמא, וראה רשב"א להלן מו א [ושם הערה 15], ובזכרון שמואל [כא].

20. **בראש יוסף ביאר שהלימוד מתוספת תיבת "בדרך", שהרי די לכתוב "ובלכתך".** וראה רש"י לעיל [יא א ד"ה ובלכתך] שביאר שהכוונה להקיש "בשבתך" ו"בלכתך" ל"בדרך", ומהקש "בשבתך" למד שהחיוב להפסיק הוא רק באמצע עסק רשות, ואילו מהקש "בלכתך" למד שרק טרדת מחשבת מצוה פוטרת, ולא מחשבת רשות, ועי"ש בפני יהושע.

ומחלקת הגמרא: **הכא**, הכונס את הבתולה, **טריד** במחשבתו, ואינו יכול לכוון. ואילו **הכא** הכונס את האלמנה **לא טריד** ויכול לכוון, ולכן חייב לקרא.

אבל **הכא** בחתן הנושא את הבתולה, טרוד **טרדא דמצוה** ואינו צריך להסיח דעתו, ולכן פטור מקריאת שמע⁽²¹⁾.

ומקשה הגמרא: **אי משום טירדא** פטרת אותו, ולא משום "עוסק במצוה", אם כן **אפילו טבעה ספינתו בים נמי** יהא פטור, שהרי הוא טרוד בצערו! ואם כן **אלמה אמר רבי אבא בר זבדא, אמר רב: אבל חייב בכל המצוות האמורות בתורה חוץ מן התפילין, שהרי נאמר בהם "פאר". שנאמר** [יחזקאל כד יז] **"פארך חבוש עליך"**, ודרשו [במועד קטן טו א] שאין נותנין "פאר במקום אפר", ולכן אבל פטור מהן, כי נקרא "מתגולל בעפר". ואילו טרדא פוטרת, למה לא יפטר האבל מפני טרדת צערו?

מתניתין:

במשנה הקודמת מצינו שרבן גמליאל נהג באופן מיוחד, וכן מצינו שרחין במים חמים כלילה ראשון לאחר שמתה אשתו ונקברה בו ביום, אף על פי שאבל אסור ברחיצת כל גופו אפילו בצונן.

אמרו לו תלמידיו: למדתנו רבינו שאבל אסור לרחוץ?

אמר להם: איני כשאר בני אדם שאסורים ברחיצה באבלות, אלא **איסטניס** [מעונג] **אני**, שהריני מצטער אם אינני מתרחץ, ומותר לי להתרחץ, כי לא אסרו לרחוץ בימי אבלו אלא רחיצה של תענוג⁽²²⁾.

ומחלקת הגמרא: **אמרי, התם**, בטבעה ספינתו בים, וכן באבל — **טרדא דרשות** היא שהרי אינו חייב להצטער. ולכן חייב להסיח דעתו מצערו ולכוון בקריאת שמע.

[שהרי הוצרך לספר לתלמידיו שהוא איסטניס], ויתכן שכוונתו כמבואר בדברי יחזקאל [יז ו] שאף אם אנינות דאורייתא, אין המצוה אלא בעצם האבילות, אך פרטי האיסור הם רק משום סתירה לאבילות, ולפיכך רחיצה שאינה של תענוג היא דרבנן.

אך הרא"ש כתב בשם רבינו חננאל שהתירו לאיסטניס רק בדוחק משום שרפואה היא לו, אך היתר זה אינו מועיל באנינות דאורייתא, כמו שלא התירו ביו"כ משום רפואה אלא עינויים דרבנן.

וראה בשו"ע [יו"ד שפא ג] שהתירו לילדת אבלה לרחוץ לצורך, ולא חילק בין יום ראשון לשאר ימים, ומשמע שהוא היתר גמור, ולא

21. רבינו יונה ביאר שטרוד במחשבת מצוה, שמתירא שלא לעשות כרות שפכה.

והרמב"ם [ק"ש ד א] ורש"י לעיל [יא א] ביארו שטרוד שמא לא ימצא לה בתולים.

וכתב הרע"ב שאחר מוצאי שבת לבו גס בה, וביאר התוי"ט שלדעת הרמב"ם אחר זמן לבו קרוב לה וימחול לה על חסרון בתולים, ואילו לדעת רבינו יונה כיון שקרוב לה אינו בוש וישהה בבעילתו ולא יבא לידי כרות שפכה, ולכן אינו טרוד.

22. כך ביארו תוס', והרא"ה נקט שטעם ההיתר שייך גם באונן דאורייתא, אלא שהחמירו ביום הראשון, כי האינסיסטיות אינה נראית לעין

וכשמת טבי עבדו הכנעני, קבל עליו תנחומין⁽²³⁾, כשחזר מבית הקברות ישב באותן מקומות שעושיין שורה לאבלים, והעם עשו לו שורה וכבוד כמו שעושים לאבל על קרובו⁽²⁴⁾.

אמרו לו תלמידיו: למדתנו רבינו שאין מקבלים תנחומין על העבדים הכנעניים! ?

אמר להם: אין טבי עבדי כשאר כל עבדים, אלא כשר היה. שהיה טבי תלמיד חכם, וראוי לסמוך, ומקבלין עליו תנחומין מפני כבוד התורה⁽²⁵⁾.

חתן — אם רוצה לקרות קריאת שמע לילה

ראשון, למרות שהוא פטור, קורא.

רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל הרוצה ליטול את השם, שם טוב שמדקדק במצוות, יטול. כי אין זו אלא דרך גאווה, שמראה את עצמו שיכול לכוון⁽²⁶⁾.

גמרא:

הגמרא דנה: מאי טעמא דרבן גמליאל שרחץ לילה ראשון?

ומבארת: קסבר, אנינות לילה שלאחר יום המיתה — דרבנן היא. דכתיב [עמוס ח י']

שגופן קנוי לו יחשבו כגופו. וראה בהערה הבאה שאין חיוב אבילות, [ובירושלאמי אמרו שאין מקבלין עליהן תנחומין כי חשובים כבהמה] ויתכן שגם כוונת הרשב"א לבאר רק מה ההוה אמינא שיתאבלו עליהם.

25. ראה תפארת ישראל. ובמשנה הוזכר רק קבלת תנחומין, ומשמע שלא עמד עליו בשורה מפני חשש יוחסין וכדלהלן [וראה הערה 28] וכן לא מצינו שברך עליו ברכת אבלים, כי אין חיוב אבילות אלא על קרובים, ואילו בעבד רק התירו כשהוא קרוב אליו כבנו. וראה במאירי שלא נהג אבילות אלא רק הצטער עליו. וגם בשנות אליהו כתב שהשיב להם שחייבין לקבל עליו "תנחומין", ומשמע שאין "חיוב אבילות". וראה רמב"ן בתורת האדם שאע"פ שאין להם יחס מתאבלין הן על קרוביהם, וביאר בקובץ הערות [כב ה] שצער אבילות הוא טבעי, ולכן אינו תלוי ביחוס גרידא. [ודחה, שהרי גרים אינם מתאבלין].

26. תוס' [יז ב ד"ה רב] כתבו שבזמננו שכל אדם אינו מכוון כראוי, גם חתן צריך לקרא

החמירו אלא שצורך שאינו נראה לעין. ולדברי תוס' בסמוך, יתכן שבזמננו לא גזרו על רחיצה דרבנן כי אין אוכלי מעשר. [אך יתכן שההיתר ליולדת הוא כדברי הרמב"ן בתורת האדם שבמקום מיחוש התירו אפילו ביום ראשון].

23. הגר"א [דברי אליהו] דקדק שלגבי ק"ש ורחיצה הוקדמה הנהגת רבן גמליאל לסיפור המאורע, וכאן הוקדם הסיפור להנהגתו, משום שלעיל סיבת השינוי נבעה מצד רבן גמליאל שיכל לקרא והיה איסטניס, אך השינוי בקבלת התנחומין לא היה תלוי בו אלא מפני מעלת טבי.

24. הרשב"א תמה למה ניחמוהו והרי אין מקבלין תנחומין אלא על קרובים, ולמה שאלוהו תלמידיו רק מפני שהיה עבד כנעני. והביא ירושלמי שעבד המשמש את האדם כרצונו חביב עליו כבנו, ומקבלין עליו תנחומין, אך על שאר עבד כנעני אין מקבלין.

והריטב"א כתב שהוצרכו לומר שאין מקבלין עליהן תנחומים, כי הוה אמינא שכיון

"ואחריתה כיום מר", ומשמע שעיקר האנינות היא רק ב"יום", אך בלילה שאחריו כיון שאינו חלק מה"יום", אין האנינות אלא גזירה דרבנן, ובמקום איסטנים כרבן גמליאל לא גזרו ביה רבנן, ומותר ברחיצה (27).

שנינו במשנה: וכשמת טבי עבדו וכו'.

תנו רבנן: עבדים ושפחות כנעניים שמתו — אין עומדין עליהן בשורה, כשחוזרים מבית הקברות היו עושין שורות סביב האבל ומנחמין אותו, ואין עושים כן לאדון שקבר את עבדו הכנעני, כדי שלא יבואו להעלותם ליוחסין (28). וכשמברין את האבל בסעודה ראשונה משל אחרים אין אומרים עליהם ברכת אבליים, שהיא "ברוך מנחם אבליים". ואין מנחמים את בעליהם בתנחומי אבליים.

מעשה ומתה שפחתו של רבי אליעזר. נכנסו תלמידיו לנחמו (29). כיון שראה אותם, עלה לעליה ועלו אחריו. נכנס לאנפילון — חדר קטן לפני טרקלין גדול — נכנסו אחריו. נכנס לטרקלין נכנסו אחריו. אמר להם: כמדומה אני שאתם נכונים אפילו במים פושרים, כלומר סבור הייתי שתבינו את הרמז הקל שנתתי לכם, כאשר סרתי מעליכם ליכנס לאנפילון (30), והראתי שאינני חפץ בניחום על השפחה. אולם עכשיו, נוכחתי שאי אתם נכונים אפילו ב"חמי חמין" ואינכם מבינים אפילו רמז ברור, עד שאומר לכם דבר מפורש: וכי לא כך שניתי לכם: עבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה, ואין אומרים עליהם ברכת אבליים, ולא תנחומי אבליים. אלא מה אומרים עליהם — כשם

מדרבנן.

28. כך ביארו תוס', וטעם זה שייך דוקא לגבי שורה, וכמו שפירש רש"י ש"אין שורה פחותה מעשרה" וביאר במלאכת שלמה שהיו עושין אותה לכבוד מת מישראל, וראה הערה במשנה. והצל"ח נקט שעל עבד כשר יכולין לעשות שורה ולא לחשוש שיעלו בניו ליוחסין, ולכן כתבו תוס' טעם זה רק בגמ' שעוסקת גם בשפחה, וראה עינים למשפט.

29. לכאורה תמוה מנין לו שבאו לנחמו, ושמה באו לומר "המקום ימלא חסרונך". וביאר בן יהודיע שלשם כך לא היו מבטלין תלמודם ובאין אצלו, כי היא תפלה בעלמא ואינה צריכה להאמר בפניו כניחום אבליים.

30. כך פירש רש"י, והצל"ח העיר למה לא פירש שהרמז הקל היה בשלב הראשון כשעלה לעליה, וראה רש"י שהגיה בדברי רש"י.

ק"ש, וראה משנה ברורה [ע יד] שאם אינו קורא הרי הוא מתגאה, כי מראה שבשאר ימים הוא מכוון כראוי. ולכאורה כל החיוב רק מצד חשש יוהרא, כי אילו חיוב ק"ש חל גם במקצת כוונה למה לא בזמנם לא התחייב. אך א"כ תמוה איך יפטר בקריאה זו בהמשך הלילה אחר שיבעול, ושמה אין הטירדא סותרת לקיום המצוה, אלא שהיכול לקרא בכוונה גמורה, פטרוהו מקריאה בכוונה חלקית בעת טרדה, ולכן בזמננו הכל חייבים בק"ש אף שאין אלא מקצת כוונה. [ומלשון מהר"ם רוטנבורג המובא בטור משמע שהחיוב מצד ק"ש שכתב "לא אמרו לפטור...", וצ"ע].

27. תוס' ביארו שאילו לגבי דינים דאורייתא [כאכילת מעשר] היתה נוהגת גם בלילה אנינות מדאורייתא, היו גוזרים גם על רחיצה שאיסורה דרבנן, כי כל תקנותיהם נתקנו כעין דאורייתא, ולכן הוצרכו לומר שמדאורייתא האנינות מסתיימת בסוף היום, ובלילה שאחריו היא רק

שאומרים לו לאדם על שורו, ועל המורו שמתו: המקום ימלא לך הסרוגך. כך אומרים לו על עבדו ועל שפחתו: המקום ימלא לך הסרוגך⁽³¹⁾.

תניא אידך: עבדים ושפחות אין מספידין אותן.

רבי יוסי אומר: אם עבד כשר הוא אומרים עליו הוי, לשון גניחה וצעקה, איש טוב

ונאמן ונהנה מיגיעו.

אמרו לו: אם כן אתה אומר על עבדים, מה הנחת לכשרים.

תנו רבנן: אין קורין "אבות"⁽³²⁾ אלא לשלשה, והם אברהם יצחק ויעקב⁽³³⁾. אך לא לשבטים בני יעקב⁽³⁴⁾.

ואין קורין "אמהות" אלא לארבע, שהן:

33. להלן [נד א] אמרו שהרואה מקום שנעשו ניסים לישראל אומר ברוך שעשה נס "לאבותנו", וכן להלן [נז א] לגבי הרואה גוב אריות [ושם גי' הרי"ף "לצדיקים" וראה רש"ש שם]. ובפירוש חרדים לירושלמי [פ"ט ה"א] ביאר שהצדיקים נקראו "אבות העולם". והחיד"א [בהגדה ש"פ] כתב שאין קורין "אבות" כשם כללי, אך קורין "אבינו" או "אבותינו". והחתם סופר [דרשות ח"ב רס] ביאר שרק לשבטים לא קראו "אבות" כי הם חלוקים כל אחד לשבטו, אך כלל ישראל בדורות קודמים נקרא "אבותינו", וכן משמע בסוטה [לד א] ש"אבות" עברו את הירדן.

וראבי"ה [ב נז] פירש, ש"אין מתפללין אלא בזכות שלשה אבות", ואור זרוע [ח"א קן] הביא שגם רבינו חננאל ביאר כך ועוד שאין אומרים בהספד המת לשבחו אלא שהוא בן שלשת אבות ולא בן השבטים, ולביאוריהם כולם נקראין "אבות" אלא שאין מתפללין ואין משתבחין בזכותם. וראה עוד בסמוך.

34. כך פירש רש"י, וכתב החיד"א [בהגדה ש"פ] שדקדק ממה שציידה הגמרא "דלא ידענא ממאן אתינא", שהאיסור רק על הדורות שלמטה מהאבות, ולא על הקודמים להם, אך הסיק שהאיסור חל גם על הקודמים לאבות.

31. ומשמע שתלמידיו סברו שמנחמים עליה כי שפחה כשרה היתה, ויש לדון אם רבי אליעזר סבר שאין מנחמים אלא על עבד כשר מפני כבוד התורה, [כך צידד באמרי נועם] או שנחלק על רבן גמליאל וסבר שאף על עבד כשר אין מנחמים, כי חשוב ככהמה, ויתכן שזה מקור הרמב"ם [אבל יב] שסתם "אין מקבלין תנחומין על עבדים" ולא חילק בעבד כשר.

32. הגירסא במס' שמחות [א יד] "אין קורין לאבות "אבינו", וכן משמע בריש מס' דרך ארץ זוטא שמנו "ז' אבות" והוסיפו "משה אהרן פנחס ודוד". והחיד"א ב"דבש לפי" כתב שנקראו אבות אגב אברהם יצחק ויעקב, וצ"ב. וכתב הראב"ד שאין אומרים "ראובן אבינו" ואם אמר לא הפסיד, אלא שאין חובה לכבוד זה אלא לשלשה, והביאו הרשב"א והקשה עליו שהרי באמהות אי אפשר לפרש כן, ולכן ביאר בשם רב האי, שאין חשובים להקרא אבות ואמהות לכל ישראל אלא אלו.

ובפתח עינים ובית האוצר כתבו שהאיסור רק אם קוראים "אבות" בלבד, אך יכול לומר על אחרים "אב לחכמה" או "אבות העולם" [ראה עדיות א ד].

ובטעם האיסור ראה בזהר [ח"א רטז] שדרש מ"רק מאבותיך", ובדעת חכמה ומוסר [ב סא] ביאר שבאבות נגמר עיקר הבנין.

שרה רבקה רחל ולאה⁽³⁵⁾.

ודנה הגמרא: "אבות" מאי טעמא לא קורין לשבטים?

אילימא משום דלא ידעינן אי משבט ראובן קא אתינן אי משבט שמעון קא אתינן, ואין כל אדם יכול לדעת למי יקרא "אבינו".

אי הכי אמהות נמי הרי לא ידעינן אי מרחל קא אתינן, אי מלאה קא אתינן. ואף על פי כן אנו קוראים להן אמהות.

ומבאר הגמרא: אלא הטעם הוא, עד הכא סוף דור האבות והאמהות חשיבי, טפי לא חשיבי.

תניא אידך: עבדים ושפחות אין קורין אותם בתואר כבוד "אבא פלוני", ו"אמא פלונית" שמה יפסלו הקוראים את עצמן, שלשון זה מטעה לחשוב שהם בניהם⁽³⁶⁾. ועבדיו ושפחותיו של רבן גמליאל היו קורין אותם "אבא פלוני" ו"אמא פלונית".

ומקשה הגמרא: וכי הבריייתא מביאה מעשה שמוכח ממנו ליפותר את הדין האמור קודם לו?

ומבאר הגמרא: בביתו של רבן גמליאל לא היה חשש שיטעו להחשיב אותם כבני עבדים ושפחות משום דחשיבי — בני ביתו היו חשובים וניכרים לרבים⁽³⁷⁾.

אמר רבי אלעזר מאי דכתיב [תהילים סג ה] שאמר דוד המלך "בן אברכך בחיי, בשמך אשא כפי" ובהמשך נאמר "כמו חלב ודשן תשבע נפשי" ותמה רבי אלעזר, למה נכתב "כמו" והרי עדיף לכתוב: כן אברכך בחיי בשמך אשא כפי [ובשכר זאת] — חלב ודשן תשבע נפשי!

וביאר: דברי דוד המלך נסובים על הפסוק הקודם, "כי טוב חסדך מחיים — שפתי ישבחונך". והיינו, החסד הזה ששפתי ישבחונך הוא גדול מהחסד שנתת לי חיים, והמשיך ואמר: "בן אברכך בחיי" — זו

35. ראה באוצר הגאונים בשם רב האי שבלהה וזלפה לא נחשבות אמהות בישראל, אך בתרגום יונתן [שמות יד כא] מצינו שעל מטה משה היו חקוקין שמות שלשה אבות ושש אמהות.

ויש שפירשו שאין קורין על אשה בהספדה לשון חשיבות של "אמא" אלא אם היא באה מד' אמהות. ויש שפירשו שאין אומרים עליה שהיא "בת אמהות" אלא אם היא באה מד' אמהות, וכתב שם רב האי, שאי אפשר לפרש כן כי אם כן נמצא שנשים רבות ועצמות משבטי השפחות לא יספדו. ובאור זרוע בשם רבינו חננאל ביאר שאין אומרים בהספד אשה אלא שהיא בת שרה רבקה רחל ולאה.

36. ביאר הסמ"ע [חומ"מ רעט יד] שאם קורא לשפחה "אמא" יטעו שהוא בנה והוא עבד, ואם קורא לעבד "אבא" אף שיתכן שאמו מישראל, הרי יטעו שהוא "פגום".

ובהגהות ההפלאה [שם] כתב שהחשש שמא יטעו שהשפחה כשרה ותנשא לישראל כשר, ויהא הולד עבד, ובעבד החשש שיהא הולד פגום. [וכ"כ המאירי, אלא שביאר שחשש זה אינו מחמת הטעות מפני שם "אמא", אלא מפני הכבוד שבתואר זה].

37. כך פירש הריטב"א, והיינו כלפי החשש שיפסל הקורא להם.

אך הרמב"ם [נחלות ד ה] כתב שהשעבדים והשפחות היו חשובין, כל הקהל מכירין אותם

קריאת שמע⁽³⁸⁾. "בשמך אשא כפי" — זו תפלה. ואם עושה כן — עליו הכתוב אומר: "כמו חלב ודשן תשבוע נפשי" חשובה בעיני קריאת שמע ותפלה כאילו הקרבתם לפני "חלב" של קרבן שלמים, ו"דשן" קרבן עולה, ואף בזמן חורבן הבית "תשבוע נפשי" בתפילה תחת עבודת הקרבנות.

ולא עוד, אלא שנוחל שני עולמים, העולם הזה והעולם הבא. שנאמר "ושפתי רננות יהלל פי". ומשמעותו — שתי רננות, שכשם שהוא משבח לקב"ה על הטוב שנחל בעולם הזה, כן יזכה לשבח גם על הטוב שינחל בעולם הבא⁽³⁹⁾.

רבי אלעזר בתר דמסיים צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשכן בפורינו — בגורלינו — אהבה ואחוה שלום ורעות. ותרבה גבולנו בתלמידים, ותצליח סופנו אחרית ותקוה, שתהא אחריתנו טובה ונראה מה שקוינו. ותשים חלקנו בגן עדן. ותקננו בחבר טוב ויצר טוב בעולמך. ונשכים ונמצא יחול [תאוות] לבבנו ליראה את שמך. שלא יתגבר עלינו יצר הרע בהרהור

הלילה לסור מאחריך ביום. אלא כשנשכים בבקר נמצא לבבנו מיחל לך.

ותבוא לפניך קורת נפשנו, סיפוק צרכנו וקורת רוחנו — לטובה!

רבי יוחנן בתר דמסיים צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתצוין בבושתנו שאנו מתבישים מעברות שבידינו, וכל המתבייש מוחלין לו, ואחר כך⁽⁴⁰⁾ תביט ברעתנו, שתדע ותתן לבך ברעה הבאה עלינו. ותתלבש ברחמיך, ותתכסה בעוזך, ותתעטף בחסידותך, ותתאזר בחנינותך, ותבוא לפניך מדת טובך וענותנותך.

רבי זירא בתר דמסיים צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו, שלא נחטא ולא נבוש מחמת מעשי עצמינו ולא נכלם בהם מפני אבותינו⁽⁴¹⁾.

רבי חייא בתר דמצלי אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא תורתך אומנותנו, ואל ידוח לבנו ואל יחשכו עינינו.

ואת בני ועבדי ארוניהם, ומשמע שהחשש היה שינשאו לעבדים ולשפחות, [ובשו"ע כתב שמכירין אותם ואת בניו].

38. ביאר רבינו בחיי [כד הקמח, יחוד ה'] שבק"ש מברך באומרו "ברוך שם" ובתפלה נושאים כפים בברכת כהנים.

והמהרש"א ביאר ש"בחי" מרמז על ק"ש, כי מקיים בקריאתה מצוות תלמוד תורה [מנחות צ ט ב], ועל התורה נאמר "כי היא חייך", ותילה נרמזת ב"אשא כפי" כי נאמר בה [איכה ג מא] "נשא לבבנו אל כפים אל בשמים".

והגר"א ביאר שק"ש היא חיים של אדם, כי יש בה רמ"ח תיבת נגד רמ"ח אברים, והקוראה כתיקונה כל אבר שבו מתרפא.

39. רבינו בחיי [כד הקמח, שם] ביאר שנוחל עוה"ז בעד ק"ש ועוה"ב בעד תפלה.

40. על פי צל"ח.

41. על פי הגר"א, וביאר ש"בושה" היא מחמת עצמו, ו"כלימה" היא מאחרים. ובערוך [יחול] ביאר שלא נתבייש יותר מאבותינו.

שאינו בן ברית — שאינו מהול.

והיה רבי אומר תפילה זאת אף על גב דקיימי קצוצי עליה דרבי. שהיו שוטרים עומדים במצות קיסר אנטונינוס להכות ולהנקם בכל העומדים עליו.

רב ספרא, בתר צלותיה — אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשים שלום בפמליא של מעלה בחבורת שרי האומות, כי בשעה שיש תגרה בין שרי האומות למעלה, יש גם קטטה בין האומות למטה.

וכן תשים שלום בפמליא של מטה, בחבורת החכמים. ובין התלמידים העוסקים בתורתך. בין עוסקין לשמה, בין עוסקין שלא לשמה אלא לשם כבוד או לקבל פרס.

וכל העוסקין שלא לשמה אלא על מנת לקנטר, (1) יהי רצון שיהיו עוסקין לשמה. (2)

רב בתר צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לנו חיים ארוכים⁽⁴²⁾, חיים של שלום, חיים של טובה, חיים של ברכה, חיים של פרנסה, חיים של חלוץ עצמות שיהא בריא בגופו ואבריו⁽⁴³⁾. חיים שיש בהם יראת הטא, חיים שאין בהם בושה וכלימה, חיים של עושר וכבוד. חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמנים⁽⁴⁴⁾, חיים שתמלא לנו את כל משאלות לבנו לטובה.

רבי בתר צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שתצילנו מעזי פנים שלא יתגרו בנו, ומעזות פנים שלא יוציאו עלינו לעז ממזרות⁽⁴⁵⁾, מאדם רע ומפגע רע, מיצר רע, מחבר רע שלא נלמד ממעשיו, משכח רע, שלא נלקה עמו, ומשטן המשחית⁽⁴⁶⁾, שלא יחטיאנו ומדין שקשה לעשות בו פשרה, ומבעל דין קשה, בין שהוא יהודי בן ברית, בין שהוא גוי

42. החיד"א בפתח עינים כתב שנתקבלה תפילתו, כמבואר בשטמ"ק [כתובות פא א] בשם סדר עולם להרמב"ם, שחי שלש מאות שנה, והרמ"ע מפאנו כתב שחי ארבע מאות שנה, וראה בחולין [קלז א] שנקרא משום כך "אבא אריכא" ועי' בגליון הש"ס לירושלמי סוף ברכות.

43. כך פירש הגר"א.

44. הגר"א [ביאור אגדות שבת קד א] ביאר ששתי יראות הן, "יראת חטא" היא יראה מפני העונש, ומעולה ממנה היא הבושה בחטא, ונקראת "יראת שמנים", שהוא כמלאך שאינו עושה מחמת שכר ועונש.

45. כך פירש רש"י, והגר"א העיר שמצינו בשבת [ל א] שהוציאו לעז על רבי, וכי לא הועילה תפילתו. ולכן פירש שהתפלל שלא

תהיה בו עצמו עזות פנים, שהרי עז פנים לגהנום [אבות ה כ]. וראה באבודרהם שביאר "עזי פנים" שלא יוציאו לעז, וב"עזות פנים" ביאר שלא תהיה בו עצמו עזות פנים.

והרוקח ביאר שהתפלל שלא יצא ממנו ממזר עז פנים.

46. ביאר היעב"ץ שהוצרכו לומר "המשחית" כי יש גם שטן טוב, כמו המלאך שהיה ניצב לבלעם בדרך, והיה מבקש טובתו.

1. כך ביאר המהרש"א, שבתחילה התפלל על הלומדים שלא לשמה אלא לקבל פרס, שיהא שלום ביניהם. ואח"כ הוסיף והתפלל גם על הלומדים על מנת לקנטר, שילמדו לשמה, אך לא התפלל שיהא שלום ביניהם, כי כל לימודם למטרת קינטור.

2. וראה בסנהדרין [צט ב] שהעוסק בתורה